

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПІДПРИЄМСТВО ПОСИЛЕНОЇ ЛАНДШАФТНО-ДЕСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» В ЕКОНОМІЦІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Анотація. Здійснено концептуалізацію поняття «підприємство посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності» як виділення, за певними ознаками, окремої категорії суб'єктів господарської діяльності. Уточнено поняття «ландшафтокористування», «ландшафтокористувач». Ландшафт виступає як інтегруючий принцип виявлення еколого-економічних проблем, їх усвідомлення та розв'язання.

Ключові слова: ландшафт, підприємство посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності, ландшафтокористування, ландшафтокористувач.

I. Вступ. Зростання останніми десятиліттями інтересу до проблем довкілля, і в тому числі ландшафтів, спонукають вчених переглянути погляди щодо впливу людства на останні. Ландшафти постійно змінюються під впливом як природних факторів (кліматичні умови, вплив рослинного та тваринного світів тощо), так і антропогенних. Розвиток технологій зробив людину значним *геоморфологічним агентом*. Геоморфологічну діяльність людини від природних процесів відрізняє те, що така діяльність у більшій мірі визначається *економічними потребами*, ніж факторами природного середовища. Іншими словами *людина змінює ландшафт незалежно від умов навколишнього середовища і передумовами цьому найчастіше є економічні мотиви* [18: 174].

Ландшафти України внаслідок їх екстенсивного використання в процесі господарської діяльності на протязі XX ст. зазнали загрозової деструкції.

Сучасна промисловість України характеризується високим рівнем екологічної деструкції, зокрема ландшафтної. Відповідно до [20] рівень деструкції ландшафтів в Україні становить понад 70%. Основними джерелами ландшафтної деструкції є гірнича, будівельна, дорожньо-будівна, енергетична, військова промисловості, агропромисловий комплекс, містобудування.

Взяття Україною курсу на Європейську інтеграцію вимагало від неї дотримання обов'язків, поряд з іншими, у частині збереження ландшафтного різноманіття. Підписання Україною ряду міждержавних угод (наприклад, [21; 26]) закріпило її зобов'язання у частині збереження ландшафтів та ландшафтного різноманіття. Можна стверджувати, що розпочався активний процес інтеграції ідей збереження ландшафтів у правове поле України та її участі в загальноєвропейській стратегії біологічного та ландшафтного різноманіття [14].

Ландшафти, їх екологія розглядається ландшафтною екологією і суміжними науками (географія, геоморфологія, екологія, економічна географія тощо). Серед ландшафтознавців радянського періоду, праці яких вплинули на сучасну вітчизняну наукову (в тому числі і в економіці природокористування) думку відзначимо Д.Л. Арманда [1] та Н.А. Солнцева [24; 25], В.Г. Бондарчука [3], В.Г. Волкову [4] та Н.Д. Давидову [4]. До плеяди сучасних вітчизняних вчених, які займаються проблемами ландшафтів відносяться Д.М. Гродзінський [9; 10], В.Т. Гриневецький [6; 7; 8;], О.М. Маринич [7; 15; 16], М.А. Голубець [5], А.О. Домаранський [12], В.М. Пащенко [16], П.Г. Шищенко [16; 31; 32], Ю.М. Фаріон [28], В.В. Чехній [28], В.М. Гуцуляк [11].

Серед сучасних праць, в яких піднімаються еколого-економічні проблеми ландшафтів відмітимо роботи Л.Г. Мельника [17], Л. Загвойської і О. Лазора [13], О. Бадрака [2], В.Н. Холіної [29]. Але проблема збереження ландшафтів в процесі здійснення господарської діяльності і до сьогодні є актуальною. *Еколого-економічні аспекти використання, збереження та охорони ландшафтів в теоретико-практичних засадах економіки природокористування розроблені недостатньо. Як один із факторів такого стану можна назвати*

відсутність певних понять та категорій в економіці природокористування, які б підкреслювали ландшафтний підхід в економічному аналізі, чи акцентували увагу на проблемах збереження ландшафтів під час управління (менеджменту) господарською діяльністю підприємства. Як спробу подолати протиріччя між економікою та ландшафтами заслуговує увагу концепція поляризації ландшафтів Б.Б. Родмана [29: 52; 1: 272], яка використовується в якості зразка для територіального улаштування ландшафтів.

Доречно зауважити, що слово «ландшафт» походить з німецької мови, і дослівно перекладається як «краєвид». Та і в сучасній українській мові слову «ландшафт» відповідають такі слова-синоніми як «краєвид», «пейзаж». У певній мірі це пояснює, чому в економіці природокористування часто поняття ландшафт трактується саме з краєвидних позицій, тоді як саме поняття «ландшафт» у фізико-географічній літературі давно вийшло далеко за межі свого первинного значення.

II. Постановка завдання. Виходячи із вищезазначених чинників, постає актуальна потреба у розширенні розуміння ландшафту в економіці природокористування та ландшафтному підході при теоретико-прикладних розробках проблем економіки природокористування і охорони навколишнього природного середовища і, зокрема, концептуалізації поняття *«підприємство посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності»* як виділення, за певними критеріями, окремої категорії суб'єктів господарської діяльності.

Об'єктом даної роботи є теоретичні, методичні та практичні аспекти ландшафтної екології та економіки природокористування. Предметом даної роботи є концептуалізація в економіці природокористування поняття «підприємство посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності».

Поставлені завдання будуть вирішуватись за допомогою використання таких методів як спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція, практика.

III. Результати. Відповідно до мети даної роботи, діяльність суб'єктів господарювання (підприємств)¹ ми будемо розглядати через призму визначень ландшафту та похідних від даного поняття, наведених нижче.

Поняття „ландшафт” і методологічні проблеми, що пов'язані з концептуалізацією даного поняття. Одним із завдань даної роботи є звернути увагу фахівців, які займаються проблемами економіки природокористування та охорони навколишнього природного середовища, на багатогранність проблеми у трактуванні, тлумаченні та вживанні поняття «ландшафт». По-перше, ландшафт є *об'єктом господарського впливу, природокористування та охорони природи*, при цьому виділяють такі поняття, як «ландшафт антропогенний», «ландшафт антропогенний деградований», «ландшафт антропогенний культурний», «ландшафт порушений», «ландшафт техногенний» тощо [27: 236-240]. По-друге, методологія, висновки кожного окремого економічного дослідження з проблем впливу суб'єктів господарювання на ландшафти *прямо залежатимуть від того у якому значенні вживати даний термін*, або як його трактувати. Як слушно зауважив М.Д. Гродзинський [10], в контексті про ландшафтне різноманіття, ландшафт можна трактувати як з традиційно ландшафтознавчої позиції, так і з позицій антропічного, біоцентричного, гуманістичного його розуміння. Вибір на користь того, чи іншого тлумачення прямо впливатиме на стратегію подальшого економічного дослідження чи розробку певних теоретико-прикладних аспектів, з одного боку, та дозволить уникнути неоднозначного трактування поняття «ландшафт» і похідних від нього – з іншого, тим самим це дасть можливість в повній мірі реалізувати ландшафтний підхід в економіці природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

Поняття «ландшафт» пов'язане із вченням про *природні територіальні комплекси (ПТК)* та *природні акваторіальні комплекси (ПАК)*. ПТК та ПАК є високим рівнем розвитку географічної оболонки, наслідком її диференціації та

---

¹ Терміни «господарська діяльність», «суб'єкт господарювання» та «підприємство» в даній роботі вживаються в значеннях, що наведені в Господарському кодексі України від 16.01.2003 № 436-IV

інтеграції [19: 36]. За Д.Л. Армандом [1: 12-13] термін «ландшафт» є синонімом ПТК або ПАК, що «умовно виокремлюється вертикальними межами по принципу відносної однорідності і горизонтальними – по принципу щезання впливу того фактора, на основі якого даний комплекс виокремлено». Н.А. Солнцев [24; 25; 29] в рамках вчення про ландшафт під ним розумів такий повний ПТК, в структурі якого безпосередньо приймають участь всі його основні компоненти. Вчений виділив і розташував по мірі значимості (від так званих «сильних» до «слабких») наступні компоненти ландшафту: *земна кора – повітря (атмосфера) – вода – рослинний світ – тваринний світ*. Не всі вчені погоджуються з такою ієрархією. Як відмітив Д.Л. Арманд, неможливо побудувати однозначну залежність між компонентами ландшафту, а тому мову слід вести про *взаємозалежності* між всіма компонентами ландшафту і запропонував своє бачення ієрархії факторів (докладніше у [1: 25-26]).

Сучасні уявлення про *ландшафт географічний* зводяться до того, що він є однорідною по умовам розвитку, єдиною нерозривною системою із комплексу природних (географічних) компонентів, що перебувають у специфічних та однорідних (для кожного типу ландшафту) зв'язках між собою, пристосовані один до одного та утворюють його ярусну структуру. Морфологічними одиницями ландшафту є *фація, урочище, місцевість*.

Автори словника-довідника з екології [27: 236-240] поряд із ландшафтом географічним розрізняють ландшафт як *екосистему* – середовище життя і різноманітної діяльності людини. Виходячи з цього, *важливою властивістю ландшафту є підтримання ним в екологічно оптимальних межах умов (газового складу повітря, певної якості води, ґрунтів тощо), необхідних для життєдіяльності живих організмів, або іншими словами – відтворення ландшафтом здорового середовища проживання*.

Іноді під ландшафтом розуміють загальний вигляд місцевості, пейзаж [22: 261]. Під дане твердження в певній мірі підходить термін «краєвид» - «візуально осяжна ділянка реально існуючої природної чи природно-антропогенної місцевості (ландшафту географічного), що сприймається

поглядом, усвідомлюється, оцінюється естетично відповідно до духовного досвіду людини [31]».

В ландшафтознавстві розрізняють *ландшафти природні* (ландшафти не перетворені людською діяльністю, в яких природні процеси саморегулюються [22: 262]) та *ландшафти антропогенні* («ландшафт перетворений господарською діяльністю людини, який, зберігаючи природний характер і підкорюючись природним закономірностям, несе і «антропогенний» зміст у вигляді рослин культурних, змінених властивостей ґрунтів, режиму вод підземних і вод поверхневих і т.д., що втратив здатність повноцінно виконувати функції по відтворенню здорового середовища [27: 236]». Якщо екологічний стан природного ландшафту залежить від суто природних комплексів, які можна виділити у дві групи: *групу абіотичних компонентів* (геома, ґрунт, повітря, води) та *групу біоти* (рослинний і тваринний світ), то на екологічний стан антропогенного ландшафту, ландшафту техногенного окрім природного комплексу, впливатиме ще і соціально-економічний комплекс (промислова, будівельна, транспортна, комунікаційна, туристична, рекреаційна індустрії, агропромисловий комплекс, населення тощо).

Виходячи із мети даної роботи, при вживанні поняття «ландшафт» та похідних від нього ми виходимо із вищезазначених уявлень про нього.

Класифікація деградації ландшафтів. Як зазначалось, сутність проблеми впливу суб'єктів господарювання зводиться до наслідків від такої діяльності (змін, які відбуваються у ландшафтах). Л.Г. Мельник розглядає три основні види порушення ландшафтів [17: 38, 326, 338]: порушення ґрунтів (шляхом їх ерозії, висушування, підтоплення, переущільнення, забруднення, засолення), порушення режиму водних систем (через регулювання стоку рік, вилучення води, зміни русел рік, зміни екосистем, що підтримують водні системи), трансформації рельєфу (шляхом формування котлованів і виїмок, формування відвалів і насипів, руйнування природних геологічних об'єктів, пневмовпливу).

Наведена класифікація Л.Г. Мельника відображає погляди на деструкцію ландшафту як *механічне порушення* окремих його компонентів. Насправді ж, вплив на ландшафти внаслідок господарської діяльності ширший і різноманітніший, ніж це зазвичай усвідомлюється.

Відповідно до основних природних (географічних) компонентів, з яких складається ландшафт (земна кора, повітря, вода, рослинний світ, тваринний світ), є достатньо підстав для *розширення* спектру об'єктів негативного впливу, що характеризують деструкцію ландшафтів (строго кажучи, будь-який вплив на кожний окремих компонент ландшафту позначатиметься на решті його компонентів і, як наслідок, на самому ландшафті), а також слід додати до них повітря (атмосферу) і біоту (рослинний і тваринний світ).

Негативний вплив на повітря (атмосферу) характеризується викидами, різноманітним забрудненням, надмірним споживанням кисню, зміною співвідношення основних хімічних елементів повітря, руйнуванням озону тощо.

Негативний вплив на біоту проявляється не тільки через знищення тварин та рослин, а і через блокування шляхів міграцій тварин та рослин, знищення природних місць їх проживання та зростання, спрощення екологічних зв'язків, гіпертрофування популяцій деяких видів, привнесення чужорідних біологічних видів тощо. Людина є частиною біоти. А отже, різноманітні прояви негативного впливу на людину, як живий організм, також будуть складовою негативного впливу на біоту і, відповідно, на ландшафт. Оскільки людина це не тільки суто біологічна істота (живий організм), а й істота соціальна, з певними естетичними уподобаннями, культурними та духовними потребами, то обмеження її в таких потребах (наприклад, знищенням рекреаційних зон, мальовничих краєвидів, розміщення промислових об'єктів в зоні проживання тощо) також матиме пряме відношення до ландшафтно-деструктивного процесу.

Зв'язок деструкції ландшафтів із забрудненням навколишнього природного середовища. Виходячи із загальноприйнятого трактування поняття

«забруднення» («привнесення в середовище чи виникнення в ньому нових, зазвичай нехарактерних для неї фізичних, хімічних, інформаційних чи біологічних агентів чи перевищення ... природного рівня концентрації зазначених агентів в середовищі, що нерідко приводить до негативних наслідків [22: 130]» або «зміна властивостей середовища (хімічних, механічних, фізичних, біологічних і пов'язаних з ними інформаційних), що відбуваються внаслідок природних або штучних процесів і призводять до погіршення функцій середовища по відношенню до об'єкту, який розглядається (людини, біологічного організму, об'єктів життєдіяльності людини) [17: 41]»), *порушення, деструкція ландшафтів є забрудненням*. Таким чином, всі основні види забруднень (механічне, хімічне, фізичне, радіоактивне, біологічне і навіть інформаційне) *прямо стосуватимуться деструкції ландшафтів*.

У зв'язку із цим, вищенаведений перелік видів та прикладів порушення ландшафтів до кінця не вичерпано. Це, в свою чергу, дає можливість побачити еколого-економічну проблему деструкції ландшафтів у глобальному масштабі, більш системно, ніж це зазвичай робиться, та в певній мірі реалізувати ландшафтний принцип в економіці природокористування і охорони навколишнього природного середовища. Ландшафт виступає як *інтегруючий принцип (концепція, ідея)* виявлення екологічних проблем, їх усвідомлення та розв'язання, оскільки будь-яка екологічна проблема (чи це забруднення повітря, чи водного об'єкту, чи процеси, що впливають на клімат) так чи інакше стосується ландшафту.

Ландшафт як природний ресурс. Поставимо питання, чи варто відносити ландшафт до природних ресурсів і чи не краще обмежитись вже усталеним, загальновизнаним переліком природних ресурсів? Обґрунтуємо власну позицію. У більшості випадків суб'єкти господарської діяльності, рівно як і домогосподарства, не обмежуються споживанням якогось окремого ресурсу. Найчастіше це цілий ряд природних ресурсів, їх комплекс з певними якісно-кількісними характеристиками взаємозв'язків між собою. В якості

прикладів природних ресурсів найчастіше наводять сонячну радіацію, різноманітні космічні ресурси, внутрішнє земне тепло, водні ресурси, земельні ресурси, ресурси тваринного та рослинного походження (або ресурси тваринного та рослинного світу), різноманітні мінеральні ресурси, інформаційні, рекреаційні тощо. Серед наведеного переліку важко не помітити *природні компоненти* ландшафту. Тобто більшість природних ресурсів так, чи інакше зосереджена в ландшафтах. Таким чином *ландшафт – це інтегральний природний ресурс – сукупність конкретних видів природних ресурсів* (водні ресурси, земельні ресурси, ресурси тваринного та рослинного походження, рекреаційні ресурси тощо), який має високий потенціал задоволення широкого спектру соціально-економічних потреб суспільства. Інтегральність ландшафту як ресурсу характеризується тим, що якісна чи кількісна зміна кожного окремого його компоненту призводить до якісних і кількісних змін решти його компонентів, а отже за сукупністю наслідків, прямо впливає на його вартість, соціально-економічну цінність.

В силу інтегральності та різноманітності видів, ландшафт як природний ресурс, класифікувати по екологічним критеріям (вичерпності та відновлюваності) однозначно не варто. Це доцільно робити для кожного конкретного випадку.

Соціально-економічна цінність ландшафту як інтегрального природного ресурсу не обумовлюється простою сумою соціально-економічних цінностей кожного окремого природного ресурсу, що в нього входять, а залежить від зв'язків між його компонентами, що носять синергетичний характер². Тому і спектр його використання і перелік галузей економіки, де він використовується, набагато ширший, ніж для кожного окремого природного ресурсу, що в нього входить.

---

² Теоретико-прикладні проблеми ландшафту з точки зору методології синергетики в економіці природокористування майже не висвітлені і не розроблені. Стосовно розгляду загальних принципів, методів дослідження, концептуальної бази синергетики в економіці увагу заслуговує навчальний посібник вітчизняних вчених Є.І. Ходаківського, І.Г. Грабара, О.В. Вознюка, Л.Ю. Возної [23].

Наступний аргумент на користь віднесення ландшафту до природного ресурсу полягає в тому, що *це не суперечить сучасним уявленням про природні ресурси* [22: 456-457; 29: 54; 30: 25-33; 33], згідно із якими до природних ресурсів відносяться елементи (компоненти) та властивості природи, що використовуються людиною в процесі виробництва з метою отримання матеріальних благ чи задоволення духовних, культурних чи естетичних потреб (іншими словами це «жива і нежива речовина природи (матерія) або енергія ... що використовується людиною [33: 21]»). Те, що ландшафт є об'єктом господарського впливу більшістю фахівців не піддається сумніву [32], крім того ландшафт в значній мірі задовольняє естетичні потреби людини.

Отже, існує достатньо підстав для віднесення ландшафтів до природних ресурсів та постановки проблеми ландшафтокористування в економіці природокористування.

Ландшафтокористування. Практика свідчить, що ландшафти використовуються по таким напрямкам: а) використання їх компонентів в якості ресурсної бази; б) зазнають безпосереднього впливу (перетворення) від господарської діяльності; в) зазнають демографічного тиску (урбанізація територій, збільшення площі земель під використання їх в агропромисловому комплексі та розміщення нових виробництв в промисловості).

У зв'язку із вищенаведеним, доречним буде розгляд поняття «ландшафтокористування». Дане поняття зустрічається в економіці природокористування у зв'язку із характеристикою природокористування пов'язаного із заповідно-охоронною, науково-дослідною, курортно-оздоровчою діяльностями, туризмом, організацією відпочинку, певними видами спорту і подібне [29: 51]. Вочевидь, що ландшафт тут трактується переважно з гуманістичних, естетичних та краєвидних позицій. Ми пропонуємо розширити перелік видів діяльностей, що підпадають під категорію ландшафтокористування і віднести сюди всі види господарської діяльності, в яких використовуються хоч один із компонентів ландшафту, чи діяльність яких

впливає на загальний стан ландшафту(-ів) шляхом впливу на будь-який з його компонентів.

Дано визначення поняттю «ландшафтокористування» - *це сукупність як всіх форм використання ресурсного потенціалу ландшафтів, так і заходів по його раціональному використанню та збереженню*. Відповідно об'єктом в теоретико-прикладних аспектах дослідження даної проблеми в економіці природокористування буде виступати комплекс взаємовідносин між ландшафтом та соціально-економічним розвитком суспільства, а предметом – пошук шляхів по раціональному і екологічно безпечному використанню ландшафтів.

Ландшафтокористувачі. Із визначення поняття «ландшафтокористування» слідує, що *ландшафтокористувач - це будь-який суб'єкт господарювання, діяльність якого безпосередньо ґрунтується на ландшафтокористуванні*.

По критерію потреби перетворювати ландшафт, ландшафтокористувачів можна поділити на дві групи: *перша група* – ландшафтокористувачі, діяльність яких вимагає наявності непорушених ландшафтів (або ландшафтів із незначним їх перетворенням) чи пов'язана із збереженням ландшафтів; *друга група* - ландшафтокористувачі, діяльність яких пов'язана безпосередньо із перетворенням ландшафтів.

Діяльність ландшафтокористувачів із другої групи може носити для ландшафтів як *слабо* виражений деструктивний характер, тобто переводити їх у категорію антропогенних культурних (наприклад, сільськогосподарські підприємства), так і *сильно* виражений деструктивний, руйнівний характер, тобто переводити їх у категорію техногенних (наприклад, діяльність гірничодобувих та гірничо-збагачувальних підприємств), а у гіршому випадку у категорію *порушених* чи *антропогенних деградованих*.

Отже, підприємства, господарська діяльність і виробничі процеси яких вимагають перетворення ландшафту відносяться до категорії підприємств

ландшафтно-деструктивної діяльності. Якщо таке перетворення ландшафту переводить його до категорії техногенних ландшафтів, то такий суб'єкт господарювання відноситься до категорії **підприємств посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності**. У будь-якому разі переведення ландшафтів у категорію порушених чи антропогенних деградованих не є вихідною метою діяльності будь-яких суб'єктів господарювання, а свідчить швидше за все про невідповідність їх господарської діяльності природоохоронним основам та ландшафтному підходу в економіці та господарюванні.

Постає природоохоронна проблема: *зацікавленості ландшафтокористувачів у збереженні ландшафтів*, яка відверто буде *протилежною* для кожної з двох груп. Так, для першої групи ландшафтокористувачів (заповідно-охоронна, науково-дослідна, рекреаційна галузі економіки) первинний стан ландшафтів буде важливим, а отже і зацікавленість у їх збереженні буде висока. Для другої групи ландшафтокористувачів (гірничодобувна, енергетична галузі економіки, наприклад) зацікавленість у збереженні ландшафтів понад нормативні вимоги буде найнижчою. Це пояснюється тим, що діяльність та доходи першої групи напряму залежить від стану ландшафту, так би мовити його незайманості, тоді як діяльність другої групи на даний час *неможлива* без руйнування ландшафтів.

IV. Висновки. Наукова новизна даної роботи полягає у концептуалізації поняття «підприємство посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності» і у введенні його в економіку природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Це, насамперед, викликано потребою розв'язання еколого-економічних проблем, що супроводжують діяльність окремих суб'єктів господарювання, які підпадають під дану категорію. Прикладами таких підприємств є різноманітні гірничо-збагачувальні комбінати,

гідроелектростанції, дорожньо-будівні компанії, підприємства, що провадять гірничі роботи (кар'єри, шахти) тощо.

Практичне значення даної роботи в тому, що вона:

1. Розширює розуміння проблеми ландшафтокористування в процесі здійснення підприємствами господарської діяльності та конкретизує об'єкт і предмет дослідження даної проблеми в економіці природокористування.

2. Уточнює поняття ландшафтокористувач та вирізняє дві їх групи.

3. Сприяє реалізації ландшафтного підходу в економіці.

4. Розширює традиційне розуміння деструкції ландшафтів та забруднення навколишнього природного середовища.

5. Аргументує віднесення ландшафтів до інтегральних природних ресурсів.

6. Диференціює ступінь зацікавленості ландшафтокористувачів у збереженні та охороні ландшафтів з різних галузей економіки.

7. Диференціює підприємства на підприємства ландшафтно-деструктивного впливу і на підприємства *посиленого* ландшафтно-деструктивного впливу, а отже, і їх підходи у стратегії природоохоронної діяльності.

В якості перспектив подальших досліджень, в контексті піднятої в даній роботі проблеми, виділимо наступні напрямки:

1. Економічне регулювання ландшафтокористування в Україні.

2. Правове регулювання збереження та охорони ландшафтів в Україні та розробка закону України „Про охорону ландшафтів.

3. Нормування ландшафтокористування в Україні з урахуванням кожної конкретної галузі економіки.

4. Реалізація концепції «забруднювач платить» по відношенню до ландшафтно-деструктивної діяльності, тобто розробити еколого-економічно обґрунтовану систему компенсацій за деструкцію ландшафтів.

5. Розв'язання проблем економічної оцінки завданих збитків внаслідок ландшафтно-деструктивної діяльності.

6. Введення поняття підприємство посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності в теорію і практику екологічного менеджменту.

7. Розробка рекомендацій по впровадженню систем екологічного менеджменту на підприємствах посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності.

8. Комплексна еколого-економічна оцінка та інвентаризація впливів на довкілля підприємств посиленої ландшафтно-деструктивної діяльності.

V. Література

1. *Арманд Д.Л.* Наука о ландшафте (основы теории и логико-математические методы).- Москва: Издательство «Мысль», 1975г.- 288с.

2. *Бадрак О.* Еколого-економічна ефективність природного відтворення техногенно порушених ландшафтів// Економіка України.- 2003.- №8.- С.71-76

3. *Бондарчук В.Г.* Основы геоморфологии.- Москва: УЧПЕДГИЗ, 1949.- 320с.

4. *Волкова В.Г., Давыдова Н.Д.* Техногенез и трансформация ландшафтов.- Новосибирск: Наука, 1987.- 187с.

5. *Голубець М.А.* До питання про ландшафтне різноманіття// Український географічний журнал.- 2005.- №4.- С.11-15.

6. *Гриневецький В.Т.* До теорії і методології досліджень ландшафтних передумов і чинників розбудови екомережі України// Київський географічний щорічник.- 2002.- Вип. 2.- С.51-62.

7. *Гриневецький В.Т., Пащенко В.М., Сорокіна Л.Ю., Шевченко Л.М.* Конструктивно-географічні та комплексні ландшафтознавчі здобутки О.М. Маринича// Український географічний журнал.- 2005.- №3.- С. 7-14.

8. *Гриневецький В.Т.* Про комплексний меліоративно-ландшафтознавчий аудит// Український географічний журнал.- 2005.- №4.- С.16-22.

9. *Гродзинський М.Д.* Основы ландшафтной экологии: Підручник.- К.: Либідь, 1993.- 224с.

10. *Гродзинський М.Д.* Різноманіття ландшафтних різноманіть// Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя. Збірник наук. праць.- К., 1999.- С.50-56.
11. *Гуцуляк В.М.* Ландшафтна екологія: Геохімічний аспект: Навчальний посібник.– Чернівці: Рута, 2002.– 272с.
12. *Домаранський А.О.* Про параметричне оцінювання ландшафтного різноманіття України// Український географічний журнал.- 2003.- №3.- С.21-26.
13. *Загвойська Л., Лазор О.* Економічне підґрунтя менеджменту природних ресурсів на засадах сталого розвитку// Економіка України.- 2005.- №8.- С.75-80.
14. *Коцюба С.П.* Про збереження та охорону ландшафтів в екологічному законодавстві України// Вісник Житомирського державного технологічного університету.- 2006.- №3.- С. 165-175.
15. *Маринич О.М.* Наукові засади дослідження ландшафтного різноманіття// Проблеми ландшафтного різноманіття України. Збірник наукових праць.- К., 2000.- С.11-16.
16. *Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г.* Удосконалена схема фізико-географічного районування України// Український географічний журнал.- 2003.- №1.- С.16-20.
17. *Мельник Л.Г.* Экологическая экономика: Учебник.- Сумы: Издательство «Университетская книга», 2001.- 326с.
18. *Неспокойный ландшафт: Пер. с англ./ Под ред. Д.Брансдена и Дж. Дорнкемпа/ Перевод Арманд Н.Н.; под ред. и с предисл. Д.А. Тимофеева.- М.: Мир, 1981.- 188с.*
19. *Общее землеведение: Учеб. для географ. спец. ун-тов/ Геренчук К.И., Боков В.А., Черванев И.Г.- М.: Высш. шк., 1984.- 255с.*
20. Про основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. №188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України.- 1998.- №38-39.- ст. 248

21. Програма спільних дій на 2004 - 2006 рр. між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Нідерландів. Двостороння угода від 19.04.2004 р. // Офіційний вісник України.- 2004.- №20 (04.06.2004р.).- ст. 1408
22. *Реймерс Н.Ф.* Природопользование: Словарь-справочник.- М.: Мысль, 1990.- 637с.
23. Синергетика економічних систем: навчальний посібник/ Грабар І.Г., Ходаківський Є.І., Вознюк О.В., Возна Л.Ю.- Житомир: 2003.- 244с.
24. *Солнцев Н.А.* Избранные труды. Учение о ландшафте.- М.:МГУ, 2001.
25. *Солнцев Н.А.* Основные проблемы советского ландшафтоведения.- «Изв.ВГО».- 1962.- №1.
26. Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки з розширеного співробітництва. Двостороння угода від 02.04.2004 р. // Офіційний вісник України.- 2004.- №17 (14.05.2004р.).- ст. 1271
27. *Сытник К.М., Брайон А.В., Гордецкий А.В., Брайон А.П.* Словарь-справочник по экологии.- К.: Наукова думка. НАНУ ін-т ботаніки ім. М.Г. Холодного, 1994.- 668с.
28. *Фаріон Ю.М., Чехній В.М.* Ландшафтознавчі аспекти створення екомережі України// Український географічний журнал.- 2004.- №3.- С.36-43.
29. *Холина В.Н.* Основы экономики природопользования: Учебник для вузов.- СПб.: Питер, 2005.- 672с.
30. *Царенко О.М., Нєсєєтов О.О., Кабацький М.О.* Основы екології та економіка природокористування. Курс лекцій. Практикум: Навчальний посібник.- Суми: Видавництво „Університетська книга”, 2001.- 326с.
31. *Шищенко П.Г.* Краєвид// Географічна енциклопедія України. Т.2.- К.: УРЕ ім. М.Бажана, 1990.- С.208.
32. *Шищенко П.Г.* Ландшафт географічний// Географічна енциклопедія України. Т.2.- К.: УРЕ ім. М.Бажана, 1990.- С.256.
33. *Эндрес А., Квернер И.* Экономика природных ресурсов, 2-е изд.- СПб.: Питер, 2004.- 256с.